

Рецензії

ІСТОТНІ АРГУМЕНТИ

**Дончик Віталій. З потоку літ і літпотоку. —
К.: В-во "Стилос", 2003. — 556 с.**

Зовсім нелегко написати рецензію на книгу автора, який є одним з моїх учителів, а водночас ставить у своє вибране матеріали з тих часів, коли, в розумінні мого покоління, українській літературі в її головних обсягах загрозувала повна втрата адекватності, не зважаючи на саму україномовність текстів. Вибрані твори Віталія Дончика цікаві для нас тим, що вони, навіть понад 30-літню давність, дійсно належать літературознавчій науці. Зайве нагадувати, в яких умовах працювали наші літературознавці в СРСР у той не такий уже далекий і, водночас, безмежно віддалений час. Окупаційна влада висувала власні вимоги до художнього твору, формулювала критерії оцінювання, купувала й залякувала письменників та літературознавців. Питання полягає в тому, чи можливо було тоді залишатися в рамках української науки й видавати за комуністичного режиму книжки?

Іван Багряний свого часу висунув тезу про те, що майбутні українські кадри зараз у комсомолі. Я з ним не згодний, оскільки таке твердження припускає можливість існування незалежного мислення в злочинній системі. Не лише в сенсі наявності, але найголовніше — передбачається шпарина для певного прошарку творчої індивідуальності, що в принципі було неможливим. Тобто з погляду системи не було і не могло бути жодних можливостей для виникнення якогось спеціального періоду або місця, де й коли міг виникнути феномен незалежного, а тим більше — національного мислення. Систему (без евфемізмів — не просто

комуністичну, а російську імперську) треба було повністю знищити, чого, до речі, ми не виконали досі.

Як завжди, вся справа в наголосах. Комсомол аж ніяк не міг відіграти жодної позитивної ролі за ознакою приналежності. Якщо ж зміщуємо точку відліку виключно на особистість, усе виглядає по-іншому. Справа зовсім не в партії і не в комсомолі, а тільки в самому Дончикові і таких, як він. Бо людська природа прагне незалежності й гідності. Тим більше — в українському інтелектуальному контексті. Творчість робить спротив будь-якій системі. Не обов'язково в анархічному насвітленні, а як розуміння недосконалості. Такий наголос дозволяє нам по-справжньому оцінити творчість Віталія Дончика. Він служив українській літературі, а не окупаційній владі — це цілком очевидно і несумнівно.

Мова йде не лише про його політичну діяльність у Русі, Демократичній та Народній партіях України. Чого варте було тільки відстоювання назви журналу "Слово і Час", яка прийшла на зміну "Радянському літературознавству". Сучасне студентство не зовсім собі уявляє, що офіційне заперечення викликала аббревіатура, яка читалася як "СіЧ" — занадто недвозначно і патріотично. Нова назва журналу стала остаточним розривом із духом і буквою радянського мракобісся. Окремо слід звернути увагу на поетичні назви кількох десятків рубрик "СіЧ", запроваджених Віталієм Дончиком. Усі вони разом відіграють роль окремого есею і звучать власною промовою. Редакторська діяльність увійшла в творчий

резонанс із надзвичайно професійним і досвідченим колективом журналу, який у нових умовах, поза соцреалістичною риторикою, зміг вловити розкритися й самореалізуватися. Не зважаючи на академічний характер, зумовлений прив'язаністю до Інституту літератури НАН України, у "СіЧ"і можна було оприлюднити будь-яку думку з існуючого літературного контексту. Тобто нарешті було дотримано головного принципу незалежного видання.

Слід згадати, що Віталій Дончик надрукував усе, що я запропонував тоді, коли працював у журналі редактором відділу, ще зі студентської лави. Тривалий час не міг від цього отямитися — жарти жартами, але ніщо так не впливає на творчий розвиток молодого людини, як фактичне визнання її індивідуальності, без зайвих формальностей, дистанцій і передумов. Дуже добре пам'ятаю верстку "Вибраного", яку він вичитував. Книжка повинна була вийти до 60-ліття. Вона не побачила світу, але "Спробу 1992" (передмову до невиданого "Вибраного") ми все ж можемо прочитати у рецензованому виданні.

Кілька слів про структуру книги. До речі, за Дончиком, нормою для української мови є слово "книжка". Вживаємо "книга" лише в урочистій ситуації або коли йдеться про значне за обсягом і змістом видання, як у нашому випадку. Воно відкривається передмовою Миколи Жулинського під назвою "Автопортрет у неповний зріст". Після історії невдалої "спроби-92" ідуть п'ять частин тексту, кожна з яких відкривається повним бібліографічним покажчиком (1957–1961, 1962–1972, 1973–1982, 1983–1991, 1992–2002) і продовжується кількома вибраними статтями з накресленого періоду. На закінчення — "Замість "Замість епілогу", "Автобіографія (з року в рік)" та "Іменний покажчик". Наскрізна системність і логічна впорядкованість — не лише головні ознаки книги — ці риси непогано характеризують самого автора.

Віталій Дончик — людина виключно позитивної дії. Він не випусє гострих кутів усередині власне української літератури та літературознавства. Його гострота

спрямована проти того, що прагне зруйнувати органічність культури. Назва статті "Цілісність як справжність", присвяченої Іванові Дзюбі, найбільше відбиває творчу спрямованість Дончика. Він схильний більше до літературознавства, ніж до критики, більше до півтонів, ніж до протиставлень, більше до інтуїтивного глибинного з'ясування, ніж до формальних борінь. Його завдання глобальне і непросте — визначення, чим, власне, є світ української літератури? Автор дарма хвилюється за "несучасність" своїх творів — адже будь-який літературний контекст рано чи пізно стає історією.

Головна турбота Віталія Дончика полягає зовсім в іншому і тому робить ім'я цього критика і літературознавця надзвичайно сучасним: чи не схибив з магістрального шляху, чи залишився в межах української науки і літератури? Хотілося б адресувати ці запитання багатьом представникам різноманітних теперішніх -ізмів, які, уподібнюючись маланюківським "мікробам", заради порожніх слів зневажають українську сутність, забуваючи, що будь-яка методологія/ідеологія — засіб, а не мета. Дончик уміє побачити багато, дає делікатні оцінки тим явищам і подіям, які проходять повз нас уже протягом майже двадцяти років; і ці трактування — міцний ґрунт для тих, хто несе на собі тягар тієї чи тієї професійної відповідальності, бо надзвичайно відповідальним є сам автор книжки. Один з найяскравіших його проєктів (спільно із Сергієм Гречанюком) — журнал-дайджест "Урок української".

Можна погодитися з Віталієм Дончиком, що література й політика поступово розходяться. Проте ніколи не розійдуться українська література з життям. Для чого нам втрачати те, що маємо? На це звертає нашу увагу й автор. Не варто не зважати на вагу слова, нівеляція котрого як в тоталітарному, так й у вільному світі, особливо після другої світової війни, відбувалася в геометричній прогресії. Дончикові хочеться вплинути на життя, змінити його. Він не погоджується з тим, що бачить довкола. Він висловлюється, трактує і узагальнює. Перед нами не лише критик і літературознавець, а й також

редактор і публіцист. Найголовніше те, що він — людина глибоко національного мислення. Після великого зламу, який призвів до відродження української державності у 1991 р., він віднайшов своє місце у новій дійсності лише тому, що мав його завжди.

Йдучи за принципами критики й літературознавства, автор намагається дати оцінку власній творчості, що дуже непросто з огляду на те, в яких умовах відбувалося його становлення і реалізація, яку ціну доводилося за це платити. Він судить себе сам, звинувачуючи й виправдовуючи одночасно. Поглянувши на цей процес не зболено, із середини, а зацікавлено, як читачі, можемо ствердити: Віталій Дончик навів дуже істотні аргументи на свій захист. Пропонується розглянути інтенцію Дончикова дискурсу в цілому, в непогамовному русі та неспокої. На його погляд, сучасна література і літературна критика легковажно віддаляються від читача, без особливого спротиву передовіряючи свої повноваження маскультури та мас-медіа. Це ті питання, що на них і далі шукатимемо відповіді, як і вирішуватимемо концептуальні проблеми: “Якою повинна бути історія української літератури і чим вона є?”.

Український стандарт формувався резистансом — націоналізмом і почасти дисидентським рухом. З якогось погляду сама література — суцільний спротив. Україномисляча інтелігенція адаптує стандарт до повсякденного життя, бере участь у створенні цілого культурного контексту. Про це також ідеться у розглянутому виданні. Тут, зокрема, можна прочитати про тих авторів, естетична вартість яких буде зрозумілішою для нас на відстані часу, вже не у світлі “епохальних” завдань КПРС чи протилежного боку чорно-білої одномірності, а з погляду суто мистецької упередженості. Власне, цей процес естетичного перегляду надбань української літератури радянського періоду і розпочав Віталій Дончик. Зазначимо, що тепер наше суспільство перебуває на незрівнянно

нижчому рівні, ніж виборений нами ж, українцями, стандарт.

Покоління теперішніх студентів зовсім не зважає на очевидний ідіотизм сучасності, таким чином дуже ефективно (широ не розуміючи сенсу) відмовляє йому в праві на існування. Тому їм не треба, приміром, доводити один одному, що Україна повинна бути. Вони зосереджуються над вирішенням зовсім інших проблем. І, можливо, це — найголовніше наше надбання за роки незалежності. Тому що насправді від 1991 року ми більше втратили, ніж здобули. Хотілося б, щоб екзистенційний досвід книги “З потоку літ і літпотоку” зацікавив тих, для кого тоталітаризм — лише історія.

Інститутів літератури НАН України вдалося вижити в умовах “вільного ринку”. Насправді це був і досі залишається не “вільний” і не “ринок”, а доволі струнка й логічна система заходів, спрямована проти української культури. На січневому 2004 р. засіданні “Академічної бесіди”, організованої, знову ж таки, з ініціативи завідувача відділу історії української літератури ХХ століття Віталія Дончика, з’ясувалося: справді є що представити зацікавленій аудиторії: видаються і перевидуються книжки, захищаються кандидатські й докторські дисертації, функціонує активне літературознавче середовище. Можливо, на часі зробити крок у бік поєднання зусиль та інтересів із вищою освітою, що пересуне здоровий літературознавчий академізм у вир університетського життя. Це дозволить зробити університетську освіту більш уґрунтованою, поруч із тим легше буде знаходити кошти на розвиток власне академічної діяльності. Насправді це вже зовсім інша історія. Але тим краще. Віталій Дончик — людина завершеного творчого циклу. Розпочавши справу, він обов’язково повинен довести її до кінця, як це було з 10-літнім редагуванням часопису “Слово і Час”. Тому остаточний “підсумок” також відсувається на невизначений час.

Сергій Квіт